

STEDER I BEVIDSTHEDENS LANDSKAB – grene på ideernes træ

STEDER I BEVIDSTHEDENS LANDSKAB

– grene på ideernes træ

OLE TOGEBY

STEDER
I BEVIDSTHEDENS
LANDSKAB

– grene på ideernes træ

om at finde stof til belysning af en sag

Steder i bevidsthedens landskab

© Forfatteren og Aarhus Universitetsforlag 2009

Tilrettelægning: Grafisk SIGNS

Omslag: Grafisk SIGNS

Illustrationen på forsiden er tegnet af Ole Togeby

Bogen er sat med Minion

2. udgave, 1. oplag

eISBN 978 87 7124 243 0

Aarhus Universitetsforlag

Langelandsgade 177

8200 Århus N

www.unipress.dk

Fax 89 42 53 80

INDHOLD

I	TOPOI	7
	1. Bevidsthedens landskab, 2. Retorik, 3. Begrebet topos	
II	SPØRGEHORIZONT	13
	4. Topostræet, 5. At finde stof, 6. Topisk tekstanalyse, 7. Topostræets bredde og dybde	
II	DEFINITION	31
	8. Definition	
IV	ÅRSAG	39
	9. Årsager, 10. Fysiske fænomener, 11. Menneskelig adfærd, 12. Sociale forhold, 13. Skæbnen	
V	UDVIKLING	61
	14. Forandringer, 15. Forløbshelheder	
VI	BEGIVENHED	71
	16. Begivenheder, 17. Konsekvenser	
VII	BEGRUNDELSE	77
	18. Mål, 19. Politik og midler	
VIII	RÆSONNEMENT	89
	20. Strukturen, 21. Typerne	
IX	REDEGØRELSE	101
	22. Klassifikation, 23. Abstraktion, 24. Sammenligning, 25. Analogi, 26. Analyse, 27. Distribution	

X	PERSONKARAKTERISTIK	131
	28. Personkarakteristik, 29. Social og fysisk karakteristisk, 30. Psykologisk karakteristisk, 31. Psykologiske egenskaber, 32. Personkarakteriserende tekster	
XI	KARAKTERISTIK	151
	33. Mængde, værdi, måde, relation, 34. Værdi: god, stor, aktiv, 35. Måde: kultur-natur, liv-død, 36. Relation: struktur, eksistens, rationalitet	
XII	TEKSTBESKRIVELSE	165
	37. Faktorer og funktioner, 38. Tekstarter, 39. Komposition, 40. Stil og fortælle teknik, 41. Tema og motiv	
XIII	TOPOI	181
	42. Topisk metode, 43. Litteraturliste	

Tallene i parentes efter tekststykkerne henviser til numrene i litteraturlisten i § 43.

I TOPOI

1. Min bevidsthed kan lignedes med et landskab. Jeg står midt i det, og det udgør min videns horisont. Min horisont kan være vid eller snæver, i alle tilfælde har den flere sider, den går hele vejen rundt, og jeg kan med min opmærksomhed bevæge mig rundt i landskabet. Det er inddelt i provinser eller områder for specialiseret viden. Fx ligger området for udenrigspolitik tæt ved området for historie, mens det ligger langt fra området for bilmotorers indretning og effektivitet, og langt fra området for madvarers kvalitet og egenskaber.

Min opmærksomhed kan bevæge sig rundt i landskabet. I en sammenhængende tankegang, i en tekst fx, sker det langsomt fra den ene provins til den anden. Man kan også springe. I en radioavis jeg lige har hørt, skulle jeg derimod hoppe fra 'oversvømmelse i Somalia' til 'forskellen i tænkemåde hos danskstuderende, som lærer at tænke i helheder, og medicinstuderende, som lærer at analysere i dele'. Men en radioavis er heller ikke en sammenhængende tekst.

Skal man i en sammenhængende tekst belyse et bestemt emne, anskueliggøre et bestemt forhold eller argumentere for en bestemt opfattelse, gælder det om at belyse så mange væsentlige sider af sagen som muligt. Står man altså med et emne på et bestemt sted i bevidsthedens landskab, skal man finde de andre steder i landskabet hvorfra man kan overskue emnet, og hvorfra emnet kan anskues på nye måder. Skal man skrive en artikel om en strejke, er emnet altså identificeret som en strejke, gælder det om at undersøge: HVEM strejker, HVOR strejker de, HVORNÅR strejker de, og især HVORFOR strejker de. HVEM, HVOR, HVORNÅR og HVORFOR er de væsentlige steder hvorfra sagen kan anskues. Når USA's præsident skal holde tale om landets udenrigspolitik, leder han efter stof på følgende steder: Hvad er MÅL for vores POLITIK, og hvilke MIDLER har vi til at gennemføre den. Det er de væsentlige steder i forhold til dette emne. Biologen der skal skrive en skolebog, må først og fremmest spørge: HVAD er biologi, hvilke DELE består faget af. De spørgsmål man kan stille til et givet emne, udgør den spørgehorisont der dannes i bevidsthedens landskab. Man kan spørge til emnet

fra forskellige positioner, hænge projektørerne der belyser emnet, op forskellige steder, men spørgehorisonten er begrænset af bevidsthedens omfang og indretning. Steder i bevidsthedshorisonten hvor man kan finde stof til at belyse en given sag i en given sammenhæng, kaldes efter det græske ord for steder for *topoi* (ental: *topos*). Topoi er altså lokaliteter i bevidsthedens landskab hvor man med tanken skal bevæge sig hen for at sætte det emne man går ud fra, i perspektiv. Topoi ligger i forskellige retninger uden om det emne man går ud fra. Topoi er punkter på bevidsthedens horisont.

2. Begrebet *topos* er ikke opfundet til lejligheden. Det var et af de vigtigste begreber i den klassiske retorik. *Topik* var læren om hvilke steder man finder argumenter til at belyse en given sag. Stadig betyder *topic* på engelsk emne eller genstand for undersøgelse, på latin bruger man ordene *loci communes* og på tysk *Gemeinplätze* om almindelige vendinger eller fraser som kan bruges i taler eller andre tekster om bestemte emner.

I den klassiske retorik indgik læren om *topoi* som en væsentlig del. Retorikken som læresystem bestod af fem forskellige aktiviteter: *inventio* (latin for udfindelse), læren om hvordan man finder stof til en sagsfremlæggelse, *dispositio*, læren om hvordan man ordner (disponerer) det fundne stof, *elocutio*, læren om hvordan man formulerer eller i sprog udtrykker det ordnede stof, *memoria*, læren om hvordan man husker det der skal udtrykkes, og *actio*, læren om hvordan man så fremlægger talen.

I vore dage forbinder man som regel ordet *retorik* med dårlig stil; man siger fx *han har en hul retorik*. Det er en helt skæv og meget indsnævret brug af ordet i forhold til antikkens. Stillæren var det der kaldtes *elocutio*, men retorikken bestod af fem dele i alt, og den vigtigste af dem var så afgjort *inventio*, læren om hvilke steder man kan finde stof.

Man har set den proces hvorunder retorikkens omdømme er skiftet, som en fortrængningsproces. Det dualistiske verdensbillede, som i så høj grad præger den vestlige kultur, har ikke plads til en retorik der forener viden og følelse, erkendelse og beslutning, udtryk og indhold, effektivitet og moral. Den moderne positivistiske videnskabelighed har i retorikken ikke kunnet se andet end enten formalistisk terperi, uærlige kneb og propaganda eller ufarlig velklang og kunst for kunstens egen

skyld. Omvendt kan man sige at en antidualistisk holdning netop har brug for retorikken som en dialektisk erkendemetode. Retorikken er ikke nogen erkendelsesteori. Det er en erkende- og handlemetode. En dialektisk forbindelse af teori og praksis.

En blomstrende talekunst – eller mere moderne udtrykt: et levende offentligt ræsonnement er en nødvendig forudsætning for demokratiske processer. Allerede i oldtiden opstod den opfattelse at retorikken blomstrer i demokratiske samfund. Det hører til retorikkens myter at den opstod på Sicilien efter tyrannernes fald i første halvdel af det femte århundrede før vor tidsregning. Her fik man pludselig brug for at afgøre samfundsmæssige spørgsmål, fx ejendomstvister, ved at tale i retssager og på folkeforsamlinger. Retorikken blomstrede i de græske bystater og i det republikanske Rom, men degenererede til kunst for kunstens egen skyld i kejsertiden.

Den der ved sin tale kunne få ret, var også den der havde ret. Kun den kunne få dommernes eller folkeforsamlingens tilslutning, som ved sine ord kunne vinde genklang for sine synspunkter. Tilhørerne havde afgørelsen, men de var åbne og havde ikke afgjort sagen på forhånd. I denne situation gjaldt så det bedre arguments mærkelige tvangløse tvang, og den der fik ret, var alene den der også havde ret. Retorikken var læren om hvordan man gør den svage sag stærkere, hvordan man over for myndige tilhørere kunne belyse den så alsidigt at intet væsentligt punkt unddrog sig tematisering og debat mellem de modstridende interesser. Netop alsidigheden og den rimelige stofudvælgelse sikrede også en rimelig afgørelse. Derfor er inventio, læren om hvilke steder man kan finde argumenter i en given sag, den vigtigste del af retorikken.

I kejsertiden var der ingen forsamlinger af myndige borgere der afgjorde sager. Derfor skiftede vægten fra inventio til elocutio, fra argumentationen til udsmykningen, fra alsidigheden der kunne overbevise, til ornamenteringen som kunne underholde og behage, men som ikke skulle overbevise og bevæge modtagerne.

(Litteratur: 1, 2, 7, 8, 9, 16, 22, 26, 30).

3. Begrebet topos har indtil nu kun været defineret ved et billede. Topoi er punkter i bevidsthedens horisont, retninger tanken kan tage, lokaliteter hvor man kan finde argumenter til belysning af en sag.

Mere præcist kan man sige at topoi er begreber. Topoi er altså ikke

ord: *op* og *ned*, *fortid* og *nutid* er ikke topoi. Topoi er heller ikke, som loci communes faste forbindelser, fraser eller ordsprog: *den der ager med stude, kommer også med* eller *man skal ikke kaste med sten når man selv bor i glashus* er heller ikke topoi. Ordsprog er vendinger man godt kan bruge til at udtrykke topoi i tekster, men det er ikke dem der er det begreb der får en til at finde argumentet. Faste vendinger er fastfrosne tanker; topoi er levende, flydende tanker.

Topoi er begreber, relationelle begreber, dvs. begreber der betegner relationer mellem to andre begreber, skemaer for hvorledes tanker forløber fra den ene idé til den anden, regler for hvorledes man skaber sammenhæng i en tankerække eller tekst. Hvis der i en avis står om en strejke, står der også hvem der gennemfører strejken, hvor, hvornår og hvorfor. Det er nemlig de topoi der er brug for i forbindelse med strejker.

Pædagogerne i Sydjylland vil blokere Kolding Sygehus fra på mandag. Det sker, fordi sygehuset vil lade en servicemedarbejder passe sygeplejerskernes børn, når pædagogstrejken begynder.

Jyllands-Posten 16.05.2008, www.jp.dk.

Her i denne tekst forbindes begrebet *strejke* med andre begreber som *Pædagogerne i Sydjylland*, *Kolding Sygehus*, *mandag*, *sygehuset vil lade en servicemedarbejder passe sygeplejerskernes børn*. Det sker via begrebslige relationer som HVEM, HVOR, HVORNÅR og HVORFOR? Dette er altså de topoi hvor forfatteren af denne tekst har ledt efter stof i forbindelse med udfærdigelsen af teksten. Topoi er ikke nødvendigvis udtrykt i teksten, de kan ligge som det usynlige bagvedliggende skema som teksten er sat sammen efter.

Når USA's præsident skal holde en tale om landets udenrigspolitik, vælger han at tale om fred i verden og sikkerhed for det amerikanske folk, om de væbnede styrkers overlegenhed og om alliancer og øjeblikkelige politiske handlemuligheder. Alle disse sidste begreber er forbundet med det første, USA's udenrigspolitik, dvs. fremtidige udenrigspolitiske handlinger via de to topoi: MÅL og MIDLER. Politik taler man om ved at tale om mål og midler for de fremtidige handlinger.

Topoi er altså relationelle begreber eller skemaer der etablerer sammenhæng i en tekst. Disse begrebslige forbindere gør hver enkelt del